

171161

HZ. İBRAHİM

1. HZ. İBRAHİM SEMPOZYUMU BİLDİRİLERİ

Editör

Prof. Dr. Ali BAKKAL

17 – 18 Ekim 1997

Şanlıurfa

Türkiye Piyane Vakfı İslâm Araştırmaları Merk Kütüphanesi	
Dem. No:	171161
Tas. No:	209 İBR.S

**ŞANLIURFA İLİ KÜLTÜR EĞİTİM SANAT VE
ARAŞTIRMA VAKFI YAYINLARI No: 29**

Araştırma Dizisi No: 1

Birinci Basım: Haziran 2007

ISBN: 978-975-7394-28-2

Dizgi-Tasarım

Dr. Hüseyin KURT

Baskı

Simge Matbacılık / Şanlıurfa

HZ. İBRAHİM VE HAC

Doç. Dr. Ali BAKKAL*

Giriş

Prensip olarak ibadetler emredildiği için yapılmakla birlikte, bütün ibadetlerin insanın bedenî hayatından rûhî hayatına, toplumsal hayatından âhîret hayatına varıncaya kadar insanın fayda ve maslahatına bakan pek çok hikmetleri mevcuttur. Bununla birlikte her bir ibadetin mümtaz bir hikmeti vardır. Namazın mümtaz hikmeti, abd ile ma'bûd arasındaki ilişkiyi en yüksek düzeyde temin ederek kişinin ruhî hayatını düzenlemesidir. Orucun mümtaz hikmeti, kişinin beden sağlığını düzene sokmasıdır. Zekâtın mümtaz hikmeti, aynı belde yaşayan insanlardan fakir ile zengin arasında köprü oluşturması, dolayısıyla insanın yaşadığı cemiyet hayatını düzenlemesidir. Hac ise farklı belde ve bölgelerde yaşayan insan topluluklarını bir araya getirir; yedi iklim dört kıtadan gelen insanlar arasında birlik ve huzuru temin eder.

Bu açıdan bakıldığında ibadetlerin ferdin ruhî ve bedenî hayatında en geniş anlamda insan toplulukları arasındaki huzur ve saadeti temine yönelik maksatlar taşıdığı açıkça görülecektir. Ayrıca hac, günümüzde yaşayan insanlarla Hz. Âdem'den günümüze gelinceye kadar bütün insan toplulukları arasında bir ilişki tesis etmekte, insanları geçmiş çağlara götürmekte ve tarihi en önemli kesitleriyle yaşatmaktadır. Çünkü hac menâsiki Hz. Âdem'den itibaren tarihin en önemli kesitlerinden alınmış ritüeller kabilindedir. Bu ritüeller yapılırken âdeta tarihin içine girilmekte ve tarih en önemli kesitleriyle ibadet şuuru içerisinde yeniden

* Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İslam Hukuku Anabilim Dalı Öğretim Üyesi
(Halen Prof. Dr.)

yaşanmaktadır.

Bu yönüyle hacda ibadet, tarih, düzen anlamları iç içedir. Tarih olarak hac, bize en çok Hz. İbrahim (a.s.) dönemini hatırlatır.

I. Hz. İbrahim'in Hac İbadetini İlgilendiren Bazı Vasıfları

Hız. İbrahim'in (a.s.) pek çok özelliği bulunmakla birlikte, řu üç özelliğe sahip olması onun getirdiği dinde hacla ilgili temel esasların mevcut olmasını gerektirmektedir:

1. "İbrahim, ne bir Yahudi, ne de bir Hıristiyandı. Fakat O, **Hanif** (Allah'a dönüp O'nu bir tanıyan, doğru) ve Müslim (müslüman) bir kişi idi; müşriklerden de değildi."¹ Yani O, kendi zamanının peygamberi olduğu gibi, İslâm gibi evrensel bir dinin temel esaslarını da getirmiş olan bir peygamberdi. Buna göre gerek inanç ve gerekse amelî ve ahlakî konularda, Hz. İbrahim'in getirdiği Hanif dini, İslâm dininin temel esaslarını da getirmiş olmalıdır. Özellikle ibadetlerle ilgili temel esaslar İbrahim Aleyhisselâm'ın getirdiği Hanif dininde mevcut olmalıdır. Hac da bunlardan biridir.

2. İslâm'da Hz. İbrahim (a.s) "**Peygamberlerin cediti**", Yahudilikte ise "**milletlerin babası**"² olarak bilinmektedir. Hz. İbrahim'in peygamberlerin cediti ve milletlerin babası olması, kendisinden sonra gelen peygamberlerin getirdikleri dini esasların, Hz. İbrahim tarafından getirilen Hanif dininde de mevcut olmasını gerektirir. Bu münasebetle haccın temel esaslarının da Hz. İbrahim tarafından getirilmiş olması kadar tabii bir şey olamaz.

3. Cenâb-ı Allah Hz. İbrahim'in önder olarak göndermiştir. Bu husus Kur'ân-ı Kerim'de şöyle anlatılmaktadır:

"Bir zamanlar Rabbi İbrahim'i bir takım kelimelerle sınımış, onları tam olarak yerine getirince: Ben seni insanlara önder yapacağım, demişti. "Soyumdan da (önderler yap, yâ Rabbi!)" dedi. Allah: Ahdim zalimlere ermez (onlar için söz vermem) buyurdu."³ Hz. İbrahim'in önderliği her ne kadar kendi zamanındaki insanlar için

¹ Âl-i İmrân 3/67.

² Tevrât., Tekvin, 17/5.

³ Bakara, 2/124.

idiyse de, kendi soyundan da önderlerin gelecek olması ve Hz. İbrahim'in onların büyük babası konumunda bulunması, onların getireceği birçok esasların Hz. İbrahim tarafından da getirilmesini iktiza eder. Hac da bunlardan biridir.

• II. Kâbe ve Hz. İbrahim

Haccın mahiyetini teşkil eden rükünleri ikidir. Birincisi Arafat'ta vakfe, ikincisi ise Kâbe-i Muazzama'yı tavaf etmektir.

Bütün rivayetler birlikte değerlendirildiği zaman Kâbe'nin bir defa gökten indirilişi, üç defa da önemli inşası vardır.

1. Kâbe'nin Gökten İndirilişi

Bazı rivayetlere göre Kâbe, Cenâb-ı Allah'ın Cennet'ten indirdiği Kâbe-i Muazzama büyüklüğündeki bir yakut idi. Melekler O'nu şu andaki Kâbe'nin yerine koymuşlardı. Bir kapısı doğuya, diğer kapısı batıya açılıyordu. Tavanında nurdan kandiller asılmıştı. Bu ilk Kâbe'ye "Beytü'l- Ma'mûr" deniliyordu. Cenâb-ı Allah Hz. Âdem'in af dilemesinden sonra, kendisini affederek, yeryüzüne indirdiği bu Kâbe'nin yerini kendisine haber vermiş ve meleklerin Arş'ı tavaf ettikleri gibi, O'nu tavaf etmesini emretmiştir. Bundan sonra Cenâb-ı Allah hac menâsikini öğretmesi için kendisine Cebrail'i göndermiş, Cebrail de kendisine hac menâsikini tamamiyle öğretmiştir. Hac menâsik ve usullerini öğrenen Hz. Adem, Cennet'ten gelen bu ilk Kâbe'yi tavaf ederek, Arafat'a çıkmış ve burada Hz. Havva ile ilk defa buluşmuş, sonra beraberce Mina'ya gelmişler, daha sonra Hindistan'a gitmişlerdir.¹ Hz. Adem, hac menâsikini ifâ ettiği zaman, melekler gelmişler ve O'na "Haccın mebrûr olsun, biz burayı senden ikibin sene önce ziyaret ettik"² diyerek kendisini tebrik etmişlerdir.

Bir rivayete göre Cenâb-ı Allah Hz. Adem'e şöyle emrediyor: "Ey Adem! Tam arşımın hizasında benim bir Harem'im var. Git, benim için oraya bir beyt yap ve onu meleklerimin arşımı tavaf ettiği gibi tavaf et." Sonra Allah ona bir melek gönderdi. Melek kendisine

¹ Hırevî, *Meâricü'n- Nübüvve*, 133.

² Gazâlî, *İhyâü Ulûmü'd-dîn*, I.,690.

Beytullah'ın yerini gösterdi ve ona hac menâsikini öğretti.¹

Bazı rivayetlere göre ise önce Kâbe yaratılmış, sonra da Dünya O'ndan yuvarlak olarak yaratılmıştır.²

Enes b. Mâlik'in rivayet ettiği bir hadise göre, Hz. Adem'den önce melekler Kâbe'yi tavaf ederlerdi. Hatta bir keresinde melekler Hz. Adem'e nereden geldiğini sorduklarında, Beyt'i haccetmekten geldiğini söylemiş, melekler de kendisine, "Senden önce melekler onu haccettiler" demişlerdir.³

Bazı rivayetlere göre kızıl yakuttan ibaret olan bu ilk Kâbe, Hz. Adem tarafından tavaf edildikten sonra göğe kaldırılmış, ve Hz. Adem O'nun yerine, Kâbe'yi ilk olarak inşa etmiştir.⁴ Kâbe'nin Hz. Adem'den önce de var olduğuyula ilgili rivayetleri çoğaltmak mümkündür.

2. Kâbe'nin Hz. Adem Tarafından İlk Olarak İnşa Edilmesi

Cenâb-ı Allah buyuruyor: "İnsanlar için kurulan ilk ev, çok mübarek olarak kurulan ve insanlar için hidâyet olan Mekke'deki (Ev)dir."⁵ Hz. İbrahim'in Kâbe'yi inşasından önce yeryüzünde birçok binalar yapılmış olduğu tarihen sabit olduğu için, "yeryüzünde kurulan ilk ev" Hz. İbrahim'in inşa ettiği Kâbe olamaz. Şu halde Kâbe daha önce de inşa olunmuş idi. Rivayetlerde bu inşanın Hz. Adem tarafından olduğu belirtilmektedir.

"Ref olunmadan (kaldırılmadan) önce Kâbe'yi çokça tavaf edin. Çünkü (Kâbe) iki defa yıkıldı, üçüncüsünde ref olunacaktır."⁶ hadisi ilk olarak Kâbe'nin Hz. Adem tarafından inşa edildiğine delâlet etmektedir: Hz. Peygamber'in kastedildiği birinci yıkılış Nuh tufanı sebebiyle gerçekleşen yıkılış; ikinci yıkılış ise kendisi 35 yaşlarında iken yangın ve şiddetli yağmur sebebiyle meydana gelen yıkılıştır.

¹ İbn Kesir. *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, I, 92.

² İbn İshâk. *Sîre*, 73.

³ İbn İshâk. *Sîre*, 72.

⁴ Hirevî. *Meâricü'n-Nübüvve*, 134.

⁵ Al-i İmrân, 3/96.

⁶ Gazâlî. *İhyâ*, I, 692 (Bu hadisi Bezzâr, İbn Hibbân ve Hâkim, İbn Ömer'den rivayet etmiştir.)

Urve b. ez-Zübeyr'in rivayet ettiği bir hadîse göre, Hûd ve Sâlih kavmi dışındaki bütün peygamberler Kâbe'yi haccetmişlerdi. Hatta Nuh Peygamber de Kâbe'yi haccetmişti. Ancak Tufan meydana gelince yeryüzünün başına gelen, Kâbe'nin de başına gelmiş, ¹ yani Kâbe yıkılmıştı. Daha sonra Hz. Nûh da dahil olmak üzere, Hz. İbrahim'e kadar gelen bütün peygamberler kendi kavimleriyle uğraşmak durumunda kalmışlardır.

İbn Kesîr, Kâbe'nin İbrahim Aleyhisselâm'dan önce yapıldığına dair rivayetleri serdettikten sonra şöyle demektedir: Bunlar Beytullah'ın temellerinin İbrahim'den önce yapılmış olduğunu, İbrahim'in ancak o temellere ulaştırılıp orada makam tutturulduğunu göstermektedir. ² Yine İbn Kesîr, Hac Süresi 22/26. âyetin tefsirinde şöyle demektedir: Pek çokları bu âyetten İbrahim Aleyhisselâm'ın Beyt-i Atîk'i ilk inşa eden kişi olduğunu ve Beyt-i Atîk'in ondan önce yapılmamış olduğunu istidlal etmişlerdir. ³

Tahir Olgun "Hz. Adem ve Şit Aleyhimeselâm zamanında insanların taştan, çamurdan evler yapacak kadar ilerlemediği, ael-husus Âdem'in torunlarından Mehlaliil devrine kadar benî Âdem'in dağlarda, bayırlarda barınıp onun zamanında ilk kasaba teşkil edildiği mervî bulunmasına nazaran Kâbe'nin Âdem ve Şit tarafından yapılmasına doğru bir rivayet denilemez" diyerek Kâbe'nin ilk olarak Hz. Âdem tarafından inşa edildiğini kabul etmez. Ancak "Meğer ki etrafına taş dizmek suretiyle sâha-i beyt'i sınırlandırmış olalar"⁴ diyerek bu işin orta yolunu bulmaya çalışır. Biz de "Eğer Âdem'e bina yapmayı öğreten Allah ise, neden olmasın?" demeyi tercih ederiz.

3. Kâbe'nin İkinci Olarak Hz. İbrahim Tarafından İnşa Edilmesi

Kâbe'yi ikinci defa inşa etme şerefini Cenâb-ı Allah Hz. İbrahim'e bahşetmiştir. Cenâb-ı Allah kendisine Cebrail (a.s.)

¹ İbn İshâk, *Sîre*, 73.

² İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*. Elif Ofset. İstanbul, 1984, I, 256. karşılığını bul

³ İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*. V, 409. Karşılığını bul

⁴ Olgun, Tahir, *Müslümanlıkta İbadet Tarihi*, 227.

göndermiş, O da Hz. İbrahim'e Kâbe'yi nasıl inşâ edeceğini öğretmiştir. Cebrail(a.s.) ile Hz. İbrahim (as), Şam taraflarından Mekke'ye doğru yola çıkarlar. Hz. İbrahim (a.s) daha Şam'da ihrama girer, Mekke'ye gelir ve doğruca Harem-i Şerif'e gider. O sırada Hz. İsmail (a.s.) dağda okçuluk oynamaktadır. O'na da Kâbe'nin inşasıyla ilgili emir bildirildi ve O bu emri cân ü gönülden kabul etti. Fakat Nuh Tufanı'nda Hz. Adem'in inşâ ettiği Kâbe'nin yeri kaybolduğu gibi, yüksekliği ve büyüklüğü de bilinmiyordu. Cebrâil (a.s.), Kâbe'nin yerini gösterdi ve ölçüsünü öğretti. Bundan sonra İsmail (a.s.) taş ve balçık taşıyor, İbrahim (as) da Kâbe'yi inşâ ediyordu. Duvarlar yükselip yukarıya taş erişmez duruma gelince, büyükçe bir taş getirdiler. Hz. İbrahim bu taşın üstüne çıkarak Kâbe'yi inşâyaya devam etti. "Makâm-ı İbrahim" denilen ve Hz. İbrahim'in ayak izlerinin bulunduğu taş, işte bu taştır.

Sıra Hacerü'l- Esved'in yerine gelince, Hz. İbrahim oğlu İsmail'e dedi ki: " Yâ İsmail! Bana iyi bir taş getir ki hacılara işaret olsun." İsmail (as) gidip bir taş getirdi. Hz. İbrahim "Bundan daha iyi olsun" dedi. Hz.İsmail bir müddet "daha iyi" bir taş bulmak için dağlarda koşuşturdu durdu. Fakat babasının istediği evsafa bir taş bulamadı Rivayete göre tûfan olunca melekler Beytullah'ın taşlarını Allah'ın emriyle dağlara götürüp emanet etmişlerdi. İsmail bir ara Ebû Kubeys dağından bir ses duydu: "Cebrail (as) tûfanda bana bir taş emanet etmişti; gel, onu al." İsmail (as) sesin geldiği yere gitti, orada iyi vasıflı bir taş buldu, hemen onu kucaklayıp babasına getirdi. Hz. İbrahim buna çok sevindi ve itina ile onu yerine koydu. Bu taş "Hacerü'l- Esved" idi.¹

Ahmed b. Hanbel'in İbn Abbas'tan rivayetine, Hz. İbrahim ve İsmail Peygamberler (as), Kâbe'yi dokuz zira yüksekliğinde ve üstü açık olarak inşâ etmişlerdi. Kapısı da yerden idi.²

Kur'ân-ı Kerîm'de, Kâbe'nin bu inşâsı ve inşadan sonra Hz. İbrahim'in nasıl dua ettiği kısaca şu şekilde ifade edilmektedir:

"Biz, Beyt'i (Kâbe'yi) insanlara toplanma mahalli ve güvenli bir yer kıldık. Siz de İbrahim'in makamından bir namaz yeri edinin (orada namaz kılın).İbrahim ve İsmail'le: Tavaf edenler, ibadete

¹ Hirevî. *Meâricü'n-Nübüvve*, 184.185.

² Kâmil Miras. *Tecrid-i Sarih*, VI.17.

kapananlar, rükû ve secde edenler için Evim'i temiz tutun, diye emretmiştik.”

“İbrahim de demişti ki: Ey Rabbim! Burayı emin bir şehir yap, halkından Allah'a ve ahiret gününe inananları çeşitli meyvelerle besle. Allah buyurdu ki: Kim inkâr ederse, onu az bir süre faydalandırır, sonra onu cehennem azabına sürüklerim. Ne kötü varılacak yerdire orası!”

“Bir zamanlar İbrahim ve İsmail beraber Beytullah'ın temellerini yükseltiyor, (şöyle diyorlardı:) Ey Rabbimiz! Bizden bunu kabul buyur; şüphesiz sen işitensin, bilensin.”

“Ey Rabbimiz! Bizi sana boyun eğenlerden kıl, neslimizden de sana itaat eden bir ümmet çıkar, bize ibadet usullerini göster, tevbemizi kabul et; zira tevbeleri çokça kabul eden, çok merhametli olan ancak sensin.”

“ Ey Rabbimiz! Onlara, içlerinden senin ayetlerini kendilerine okuyacak, onlara kitab ve hikmeti öğretecek, onları temizleyecek bir peygamber gönder. Çünkü üstün gelen, her şeyi yerli yerince yapan yalnız sensin”¹

Baba-oğul Kâbe binasını tamamladıktan sonra O'nu tavaf edip haccın erkanını yerine getirdiler. Hz. İbrahim (as) Beytullah'ı oğluna emanet ederek Şam taraflarına, eski vatanına gitmek istedi. Arafat'a çıktı. Mekke-i Mükerrreme'ye baktı; vadî içinde taşlı ve kumlu bir yerdi. Bir de Şam tarafına baktı. Bağlı, bahçeli ve akarsulu olup büyük bir halk kitlesinin orada oturduğunu gözünün önüne getirdi. İsmail'in evladını hatırladı ve onlara şefkat etti. Ellerini kaldırıp Cenâb-ı Allah'a şöyle yalvardı: “Ya Rabbi! İsmail'in evladına rahmet eyle.” Devesine binip gideceği sırada Cenâb-ı Allah kendisine şöyle vahiy buyurdu:

“İnsanlar arasında haccı ilan et ki, gerek yaya olarak, gerekse nice uzak yoldan gelen yorgun argın develer üzerinde, kendilerine ait birtakım yararları yakînen görmeleri, Allah'ın kendilerine rızık olarak verdiği kurbanlık hayvanlar üzerine belli günlerde Allah'ın ismini anmaları (kurban kesmeleri için) sana (Kâbe'ye) gelsinler. Artık

¹ Bakara, 2/125-129.

onlardan hem kendiniz yeyin, hem de yoksula, fakire yedinin.”¹

Hz. İbrahim bu emir üzerine “Yâ Rabbi! Benim sesim nereye kadar yetişir ki!” diye acziyetini izhar etti. Cenab-ı Allah “Seslenmek senden, yetiştirmek benden; tâ ki insanlar gelip bu Ev’i ziyaretle şereflensinler” buyurdu. Hz. İbrahim geriye dönüp, makamına çıktı. Allah’ın ihsanıyla o kadar yükselmişti ki, kendisini dağların üstünde hissediyordu. Yüzünü Yemen tarafına doğru çevirerek şöyle haykırdı: “Ey insanlar! Yüce Yaratıcı bir ev bina etti. Ve sizi bu Ev’i ziyaret etmenizi emir buyurdu. Geliniz , ziyaret ediniz.” Sonra sırasıyla diğer yönlere doğru dönerek aynı çağrıyı tekrarladı. Cenab-ı Allah Halîl’inin sesini bütün dünyaya duyurdu. Hatta bazı rivayetlere göre, o zaman baba sulbünde ve ana rahminde ne kadar hacca gidecek kimse varsa, hepsi “Lebbeyk..” dediler. Bir kere hac yapacak olanlar bir kere, iki kere hac yapacak olanlar ise iki veya üç kere cevap verdiler. Hz. İbrahim (as) yerine oğlu İsmail’ (as)i halife olarak bırakarak Şam tarafına gitti. İbrahim her sene Şam diyarından kalkıp hacetmiştir.²

4. Kâbe’nin Üçüncü Kez İnşası

Kâbe’nin üçüncü inşası Hz.Muhammed (sav)’in 35 yaşlarında olduğu zamana rastlar. Takriben miladın 605. senesi idi. Kâbe duvarlarının dış örtüsü önce ateş almış, sonra da şiddetli yağmurlar yağdığından Kâbe daha fazla dayanamayarak yıkılmıştı. Kureyş helal parasıyla Kâbe’yi ancak Hatim denilen kısım dışarıda kalacak şekilde yapabilmişti. Ayrıca önceden mevcut olan iki kapısından birisini kapadılar ve diğer kapının eşiğini de yüksek tuttular. Hz. Peygamber Kâbe’nin bu inşasında omuzları incininceye kadar taş taşımış ve Hacerü’l- Esved’in yerine konması hususunda ihtilaf meydana gelince, Kureyş’in kendisini hakem tayin etmesi neticesinde, Hacerü’l- Esved’i de yerine koymuştu.³

Zaman, mekan ve ibadet usulü itibariyle hac, uzun bir tarihî süreç içerisinde oluşmuştur. Bu bakımdan hac, “insanlık tarihini ve bu tarih içinde insanın Rabbiyle münasebetini sembolik olarak yeniden

¹ Hac. 17 27-28.

² Hırevî. *Meâricü’n- Nübüvve*. 186.

³ Bkz: M.Aşım. *Köksal İslam Tarihi Mekke Devri*. 108-109.

yaşamaları” manasına gelmektedir. İnsan bu tabloda Adem’i, Havvâ’yı, Hacer’i, İsmâil’i, İbrahim’i, ve Hz. Muhammed’i canlandıracak ve değişik yer ve zamanlarda, onları temsil edecektir. Böylece insan, tarihi en önemli noktalarıyla yeniden yaşayacak ve bunu sahte bir tiyatro ve piyes havasında değil de, bir ibadet atmosferinde icra edecektir. Tarihin yeniden yaşanması demek, insanın tarihten en üst düzeyde ibret alması, şimdiki görevini ona göre yapması demektir.

III. Hz. İbrahim’in Getirdiği Hac Menâsiki

İslâm’a göre farz ve vacipleri itibariyle hac; hac niyetiyle ihrama girmek, Arafat’ta vakfeye durmak, Müzdelife’de vakfeye durmak, remy-i cemerât (şeytan taşlamak), Kabe’yi tavaf etmek, Safâ ile Merve arasında sa’y etmek, halk veya taksîr (traş olmak veya saçları kısaltmak) ve afakîler için tavaf-ı sader’den ibarettir.¹ Bu menâsik’in hepsi muayyen yer ve zamanlarla ilgilidir. Bu yer ve zamanlar da, bizâtihî insan ve insanlık tarihi açısından çok önemlidir. Zira bu yerlerde, muayyen zamanlarda bütün insanları ilgilendiren çok önemli hadiseler cereyan etmiştir. Hac insana bu olayları hatırlatır, adetâ ibadet havasında aynı olayları hacılara temsîli olarak yaşatır. Bu anlamda hac tarihin yeniden yaşanması demektir.

Hz.İbrahim’in ettiği duanın en önemli kısımlarından birisi “bize ibadet usullerimizi göster”² şeklindeydi. Cenâb-ı Allah da Cebraîl (as) vasıtasıyla hac dahil her türlü ibadet esaslarını kendisine öğretmiştir.

1. İhrama Girme

Cahiliye devri Arapları haccetmek veya putlara ibadet etmek istedikleri zaman ihrama girerlerdi. Rivayetler, Medinelilerin Menât putu³ ile İsâf ve Nâîle putları için ihrama girdiklerini haber vermektedir.⁴

¹ Geniş bilgi için bkz: Ömer Nasuhi Bilmen, *Büyük İslâm İlmihali*, s. 370-379.

² Bakara 2/128.

³ Buhârî, *Umre* 10; Müslim, *Hac*, 260.

⁴ Müslim, *Hac*, 259.

Müşrik Araplar ihramlıyken hayvan eti yemezler, perhiz yaparlardı. Onlar ihrama girmeyi başka açılardan da zorlaştırmışlardı. İhramlı iken gölgede oturmazlar, eve veya çadıra girmeleri gerektiği zaman, evin arka duvarını delerek veya üstünden atlayarak eve girerlerdi. Yaptıkları bu garip işleri de “birr =iyilik” olarak kabul ederlerdi.¹ Ancak bu garip hareketlerin hepsini Kureyş kabilesi yapmazdı. Kureyş ve Harem halkı evlerine kapılarından girip çıkarken, Medineliler, köylüler ve çadırlarda yaşayanlar evlerine kapılarından girmezler, çadır halkı çadırlarının arkasından girip çıkar, evleri olanlar ise arkasından açtıkları delikten veya kurdukları bir merdivenle evlerine girer çıkarlardı.² Kur’an-ı Kerim ve hadislerin işaret ettiğine göre Kâbe özel bir kıyafetle tavaf edilirdi. Mekkeliler bu özel kıyafeti satarlardı. Bu kıyafeti satın alamayanlar Kâbeyi çıplak olarak tavaf ederlerdi.³

Cahiliye devrindeki ihrama girme ve çıkma ile ilgili bütün bu olayların tamamen kendileri tarafından uydurulmuş şeyler olduklarını kabul etmek mümkün değildir. Bütün bunlar Hanif dininin bozulmuş şekillerinden ibaretti.

2. Telbiye

İbn İshak’ın naklettiği bir rivayete göre ilk telbiye Hz. İbrahim’in hac çağrısı üzerine yapılan -ki bu çağrının yapılması Cenâb-ı Allah tarafından emredilmişti-⁴ cevapla başlamıştır. Cenâb-ı Allah kendisine “İnsanlar arasında haccı ilân et.”⁵ diye emrettiği zaman “Yâ Rabbi! Nasıl söyleyeyim?” deyince, kendisine “Ey insanlar! Rabbinizin emrine icabet edin!, de” denildi. O da dağa çıkarak aynı şekilde seslendi. Bu çağrıyı duyanlar kendisine şöyle cevap verdiler: “Lebbeyk, Allahümme Lebbeyk.”⁶ Başka bir rivayete göre Hz. İbrahim bu çağrısını Doğu, Batı, Şam ve Yemen taraflarına doğru dönerek ayrı ayrı yapmış ve her taraftan “Lebbeyk Lebbeyk”

¹ Elmalılı Hamdi Yazır, *Hak Dini*, I. 685; Tahir Olgun, *Müslümanlıkta İbadet Tarihi*, 179.

² Kâmil Miras, *Tecrid-i Sarih*, VI, 191.

³ Bkz: A’raf. 7:31; Buhari, *Hac*, 91; Müslim, *Hac*, 152.

⁴ Hac. 22:27.

⁵ Hac. 22:27.

⁶ İbn İshak, *Sire*, 72.

şeklinde cevap gelmiştir.¹

Telbiye Cahiliye devrinde de biliniyor ve her kabile tarafından değişik lafızlarla ifade ediliyordu.² Nizar (Kureyş) kabilesinin telbiyesi şöyleydi:

“Lebbeyk, Allahümme Lebbeyk, Lebbeyke lâ Şerike leke illâ Şerikün, Hüve leke, Temlikü ve mâ Meleke”

“Buyur, Allahım buyur! Buyur, Senin ortağın yoktur. Ancak bir ortağın vardır, Sen ona ve onun sahip olduklarına hükmedersin.”³

İbn Habîb’e göre müşrik Araplar bu şirk kokan telbiyeyi Amr b. Luhayy’dan beri yapmaya başlamışlardı. Telbiyede geçen “Şerik=Ortak” sözüyle de Hubel veya İsâf adlı putları kastediyorlardı.⁴ Abdullah Draz ise müşriklerin hac esnasında yaptıkları dualarda Allah’a şirk koşmaları kendilerine Sâbiî inanç ve amellerinden geçmiştir.⁵ Bu görüş İbn Habîb’in görüşleriyle çatışmaz. İbn Habîb şirk ifadelerinin kimin zamanında kullanılmaya başladığını, Draz ise bu ifadelerin kimlerden geçtiğini açıklamaktadır. Hz. İbrahim dönemindeki şirkten uzak telbiye muhtemelen şöyleydi:

“Lebbeyk, Allahümme Lebbeyk, Lebbeyke lâ Şerike Lek.”

“Buyur, Allahım buyur! Buyur, Senin ortağın yoktur.”

Hz. Peygamber (sav), Zü'l-Huleyfe mevkiinde devesinin üzerine binerek şöyle telbiye getirmişti:

“Lebbeyk, Allahümme Lebbeyk! Lebbeyke lâ Şerike leke Lebbeyk! İnnel-Hamde ve'n-Ni'mete leke ve'l-mülk, Lâ Şerike lek.”

“Ey Allah'ım! Senin davetine uydum. Her emrine âmâdeyim. Senin hiçbir ortağın yoktur. Hamd sanadır. Nimet senindir. Mülk de senindir. Senin hiçbir ortağın yoktur.”⁶

¹ İbn İshâk, *Sîre*, 72-73; Ezrâkî, *Ahbâr-u Mekke*, I, 73.

² Bkz: İbn İshâk, *Sîre*, 75, 100; İbnü'l- Kelbî, *Kitâbü'l- Esnâm*, 6-7; İbn Habîb, *K.el-Muhabber*, 311.

³ İbn İshâk, *Sîre*, 100; İbnü'l- Kelbî, *K.el-Esnâm*, 6; İbn Habîb, *K.el-Muhabber*, 311; Müslim, *Hac*, 2.

⁴ İbn Habîb, *K. el-Muhabber*, 311.

⁵ Abdullah Draz, *Kur'an'ın Anlaşılmasına Doğru*, 136.

⁶ Buhârî, *Hac*, 26; Müslim, *Hac*, 20.21; Mâlik, *Muvatta'*, I, 331.

Telbiye hac için Allah'ın emrine icabet etmeyi sembolleştiren bir sözdür ve bu sözün aslı İbrahim (as) zamanından beri var olagelmıştır.

3. Arafat'ta Vakfe

Arafe günü Arafat'ta vakfe, haccın mahiyetiyle ilgili iki rükünden biridir.

Arafat, Mekke'nin 25 Km. güney-doğusunda, yaya altı saat mesafede bir bölgenin adıdır. Rivayetlere göre Hz. Havvâ ile Hz. Adem Arafe gününde bu bölgede bulunan Cebelü'r-Rahme (Rahmet Dağı) denilen bir tepede buluşmuşlardı.¹

"Arafât", "arafe" kelimesinin çoğul şeklidir. Ancak bu dağa nasıl isim olduğu ve hangi kökten türetildiği hakkında ihtilaflar vardır:

Bazı alimler, "tanımak" manâsına gelen "ma'rifet"ten; bazı alimler "i'tiraf"tan; bazı alimler de "güzel koku" manâsına gelen "arf"ten türetildiğini ifade etmişlerdir.²

Hz. Havvâ ve Hz. Adem'in buluştukları bu güne "Arafe Günü" denmesinin sebebi hakkında muhtelif rivayetler vardır:

a-Bir rivayete göre Hz. Havvâ ile Hz. Adem bu günde buluşup birbirleriyle yeniden tanıştıkları için, bu güne Arafe Günü, buluştukları yere de Arafat denilmiştir.³

b-Diğer bir rivayete göre ise Cebrâil âleyhisselâm, Hz. İbrahim'e hac menâsikini öğretilince şöyle sormuş:

-Arafte (anladın mı, öğrendin mi)?

Neam, Araftü (Evet, anladım, öğrendim).⁴ Ve Arafe Gününün ismi buradan kalmış.

c-Başka bir rivayete göre, halk Arafat meydanında vakfeye durup günahlarını burada itiraf ettikleri için, Arafe Gününe bu isim

¹ Hirevî, *Meâricü'n-Nübüvve*, 133.

² Canan, *Kütüb-i Sitte*, V, 534.

³ Ceylânî, *Gunyetü't-Tâlibîn*, 333.

⁴ İbn Kesîr, *Tefsîr*, III, 793; A.Köksal, *İslâm Tarihi*.VIII. 250.

verilmiştir.¹

d-Bu konuda en meşhur rivayet ise şudur:

Bir gün İbrahim Aleyhisselam ibadet ettiği mihrapta uyudu. Rüyasında İsmail Aleyhisselâm ile otururken bir melek gelip: “Ben Allah Teâlânın Rasûlüyüm; Allah Teâlâ bu oğlunu kurban etmeni emrediyor” dedi. İbrahim Aleyhisselâm korku ile uyandı. Rüyanın Rahmânî mi, şeytânî mi olduğu hususunda tereddüt etti. O gün hep bunu düşündü. Onun için bu güne “Terviye (üzerinde düşünme) günü” denildi. İbrahim Aleyhisselâm ikinci gece aynı rüyayı gördü. Rüyanın rahmânî olduğunu anladı. O güne “Arafe (bilme) günü” denildi. Üçüncü gece yine aynı rüyayı gördü. Artık Cenâb-ı Allah’ın emri olduğunda hiçbir şüphesi kalmadı. Hacer’in yanına geldi. O’na bir dostunu ziyarete gitmek üzere İsmâîl’i hazırlamasını söyledi. Sonra Mina’ya çıkıp İsmail’i kurban etmek istedi. Cenâb-ı Allah kendisine bir koç indirdi ve İsmail’in yerine bu koç kurban edildi. Bu güne de “Nahr (kurban, kesim) günü” denildi.²

Muhtemelen Adem Aleyhisselâm’la Hz. Havva’nın buluştuğu gün ile, Hz. İbrahim’in oğlunu kurban etmesi gerektiğini anladığı gün aynı gündür. Gerek yer ismi ve gerekse gün ismi olarak Arafât ve Arafe, isimlerini tarihî olaylardan almışlardır. Arafat’ta vakfenin de o zamandan beri var olması gerektiği düşünülebilir. Buna göre Hz. Adem’in yaptığı hacda da, Hz. İbrahim’in yaptığı hacda da Arafat’ta vakfe vardı. Nitekim İslâm’dan önce Arap kabilelerinin icra ettiği hacda da Arafat vakfesinin ve Arafat’tan Müzdelife ve Mina’ya inişin (ifâza) var olduğunu görüyoruz. Ancak kendilerini bir nevi Arapların efendisi konumunda gören bazı kabileler haccın bu kısmını kendilerine göre uydurdukları bazı usuller çerçevesinde icra ederlerdi. Kendilerine “Hums” denilen Kinâne, Huzâa ve Kureyş kabileleri, Harem’den dışarı çıkmazlar, Müzdelife’den ileriye gitmezler ve “Biz Harem halkıyız, Harem’den dışarı çıkmayız” derlerdi.³ Müzdelife’de vakfe yapmalarının gerekçesini ise şöyle izah ediyorlardı: “Biz Hz. İbrahim’in evladıyız, Kâbe’nin sahibiyiz, Mekkeliyiz, sair Arap kabilelerine mensup hiçbir fert bizim şeref ve asaletimize sahip

¹ A.Köksal, *İslâm Tarihi*, VIII,250.

² Hirevî, *Meâricü'n-Nübüvve*, 174-175.

³ İbn İshâk, *Sîre*, 100; İbn Habîb, *el-Muhabber*, 319.

değildir. Durum böyle olunca biz, hiçbir şeye ta'zim etmeyip, bütün hürmetimizi, Harem dahiline hasretmeliyiz. Arafat'ta halk ile vakfe yapmak bizim kadrimizi düşürüyor."¹ Hz. Aişe de, Kureyş'in ve Kureyş'in dinini benimseyen müşriklerin Müzdelife'de vakfe yaptıklarını, bunların Hums diye isimlendirildiklerini, bunlardan olmayan Arap hacıların ise, Arafat'ta vakfe yaptıklarını haber vermektedir.² Mudar'dan olan sair Arap halkı ise Arafat'ta vakfe yapardı.³ Hz. Peygamber (sav) Hums'a mesub olmakla beraber, İslâm'dan önce yaptığı haclarda dahi Hums uygulamasını tasvib etmez, vakfesini Arafat'ta yapardı.⁴

Hums uygulaması Hz. İbrahim zamanında yoktu. İbn Hişâm, Hums uygulamasının Fîl senesi sıralarında ihdâs edilmiş bidatlardan olduğunu söylemektedir.⁵ Bu husus Hz. İbrahim dinine ve İslâm'ın özüne zıt olduğu için, Hums uygulaması doğrudan doğruya Cenâb-ı Allah tarafından kaldırılmış ve hacceden herkesin Arafat'a çıkarak, orada vakfe yaptıktan sonra dönmesi (ifâza) emredilmiştir.⁶

Başta Arafat'ta vakfe olmak üzere hacda şiar olaran nitelendirilebilecek bütün hac menâsiki Hz. İbrahim'den kalmadır. Hz. Peygamber'den gelen rivayetler bu hususu desteklemektedir. Amr b. Abdullah b. Safvân, Yezîd b. Şeybân el-Ezdi'nin şöyle dediğini naklediyor: Biz vakfe mahallinde (Arafat'ta), Amr'ın imamdan uzakta durduğu bir yerde vakfe yaparken, İbn Mirba' el-Ensârî yanımıza gelerek şöyle dedi: "Ben Allah Resûlü'nün size gönderdiği elçiyim. Efendimiz hazretleri sizlere şu emri gönderdi:

"Meşâirleriniz üzere olun. Zira sizler, babanız İbrahim'in mirası üzeresiniz."⁷

¹ İbn İshâk, *Sîre*, 80; İbn Hişâm, *Sîre*, I, 211-212; Kamil Miras, *Tercid-i Sarîh*, XI, 56.

² İbn İshâk, *Sîre*, 76; Buhârî, *Tefsîru'l- Kur'ân*, 35; Müslim, *Hac*, 151.

³ İbn İshâk, *Sîre*, 100.

⁴ İbn İshâk, *Sîre*, 76; İbn Hişâm, *Sîre*, I, 216; Buhârî, *Hac*, 91; Müslim, *Hac*, 153; *Nesâî, Hac*, 202.

⁵ İbn Hişâm, *Sîre*, I, 211; Kamil Miras, *Tercid-i Sarîh*, XI, 55

⁶ Bakara 2/199.

⁷ Tirmizî, *Hac*, 53; Ebû Dâvûd, *Menâsik*, 63; Nesâî, *Hac*, 202; İbn Mâce, *Menâsik*, 55.

4. Müzdelife Vakfesi

Müzdelife, Arafat'la Mina arasında. Muhassar vadisi ile Me'zemeyn arasında kalan dar bir bölgenin adıdır. İslâm'a göre haccın vaciplerinden birisi de Müzdelife'de vakfe yapmaktır.

Bu bölgeye "Müzdelife" denmesinin sebebi hakkında ihtilaf edilmiştir:

Bazı alimler, ictimâ (toplanma, bir araya gelme) manâsındaki "izdilâf" kelimesinden geldiğini söylemişlerdir. "İzdilâf" için "iktirâb" yani "yakınlaşma" manâsına gelir, diyen de olmuştur. Müzdelife Allah' yakınlaşma yeridir.

Bazıları Arafat'tan sökün eden (ifâza yapan) hacıların Mina'da "izdilâf"ı (birleşmeleri) sebebiyle bu ismin verildiğini söylemişlerdir.

Bazı alimler ise, Hz. Havvâ ile Hz. Adem'in burada birleşmeleri sebebiyle bu ismin verildiğini ileri sürmüşlerdir. Bu manâya olmak üzere Müzdelife'ye "Cem" =birleşme yeri" dahi denilmiştir. Hadislerde Müzdelife'nin ismi sık sık "Cem" olarak geçer. Rivayete göre Hz. Adem (as), Cennet'ten yeryüzüne indirildiği zaman, Hz. Havvâ ile, Arafat'ta tanışmaya kadar yakınlık kuramadı. Arafat'ta tanıştılar, Müzdelife'de birleştiler. Bu sebeple oraya "Müzdelife" ve "Cem" denilmiştir.

Bir başka görüşe göre kelimenin kökü olan "zülfet", "kurbet" yani "yakınlık" manâsına da gelir. Hacılar bu yerde Harem bölgesine yaklaştıkları için, buraya "Müzdelife = Yaklaşma Yeri" denmiştir. Nitekim burası Harem'le Arafat bölgesi arasında hudut noktasıdır.¹

Iztıbâ, remel, tahsib gibi sünnet seviyesindeki bazı usullerin dışında, İslâm dininde hac menâsikine yeni ilaveler neredeyse yapılmamış gibidir. Yapılan ilaveler de genelde sünnet ve müstehab seviyesinde sayılan hususlardır. Bunlar da genellikle bir olay münasebetiyle hac menâsiki içersine girmişlerdir.

Müzdelife'de vakfe İslâmî hacda önemli bir esastır ve bu esasla ilgili olarak Hz. Peygamber (sav) döneminde meydana gelen herhangi bir olaydan bahsedilmemektedir. Fakat en azından "Müzdelife" isminin konuluşu konusunda Hz. Adem'e kadar varan

¹ Canan, *Kütüb-i Sitt*e, V. 529-530.

bir olaydan söz edilmektedir. Kanaatimize göre Müzdelife vakfesi Hz. Adem zamanından beri vardı ve bu esas, Hz. İbrahim zamanında da devam etmiştir. Nitekim cahiliye devrinde de hacılar Müzdelifeye gelirler ve orada vakfe yaparlardı. Kaynaklarımıza göre cahiliye devrinde, hacıların Müzdelife'den hareket edip Mina'ya gidebilmeleri için, Benî Sûfe denilen bir ailenin izin vermesi şarttı. Bu olay, kurban kesileceği günün sabahında cereyan ederdi. Bu vazifenin başında Zeyd b. Advân oğulları bulunuyordu.¹

Hız. İbrahim zamanında Müzdelife vakfesi olmasaydı, cahiliye devrinde böyle bir uygulama olmazdı şeklinde düşünülebilir. Müzdelife ile ilgili rivayetlerin Hz. Adem'e kadar uzanması da bu görüşümüzü desteklemektedir.

Kur'an'da Müzdelife vakfesiyle ilgili olarak şöyle buyurulmuştur: "Arafat'tan ayrılıp akın ettiğinizde Meş'ar-i Haram'da Allah'ı zikredin ve O'nu, size gösterdiği şekilde anın. Şüphesiz ki siz daha önce yanlış gidenlerden idiniz."² En sahih rivayete göre Meş'ar-i Harâm, Müzdelife kesiminde bir tepenin ismidir; buna Kuzeh Tepesi de denir. Kur'ân-ı Kerîm'in Müzdelife'de yapılacak işten bahsediş şekline bakılırsa, Müzdelife vakfesi önceden de vardı ve insanları bu yerle ilgi bazı yanlış uygulamaları mevcuttu. Cenâb-ı Allah insanları bu konuda uyarmış ve doğru olanı hatırlatmıştır.

5. Mina'da Cemreleri Taşlamak

Cemre, "cimâr" kelimesinin çoğulu olup, ufak taşlar kümesi mânâsına gelir. Mina'da birbirine birer ok atımı uzaklıkta üç cemre (taş kümesi) vardır: Cemre-i ûlâ, cemre-i vustâ, cemre-i akabe. Halk arasında bu cemreler, küçük şeytan, orta şeytan ve büyük şeytan olarak bilinir; "remyü'l-cimâr"a da, "şeytan taşlama" adı verilmiştir.

İslâmî kaynaklara göre remyü'l-cimâr Hz. İbrâhim dininden kalma bir esastır. Taberî'nin nakline göre Hz. İbrahim ile oğlu İsmail, hac için Mina vadisine indikleri zaman Cemretü'l-Akabe'de şeytan kendisine görünmüş ve Cebrâil de Hz. İbrahim'e "O'na taş at" demiştir. Hz. İbrahim de şeytana yedi taş atmıştır. Cemretü'l-Vustâ

¹ İbn Hişâm, *Sire*, I, 128; Olgun, *Müslümanlıkta İbadet Tarihi*, 260.

² Bakara, 2/199.

ve Cemretü's- Süflâ (cemre-i ûlâ) yanında da bu olay iki kez cereyan etmiştir.¹ Bazı rivayetlere göre ise, Hz. İsmail'in kurban edilme hadisesinde şeytan önce Hacer'i, sonra da İsmail'i aldatmak istemişti. Fakat her ikisini de aldatamayınca en sonunda bir ihtiyar kılığına girerek, Hz. İbrahim'i aldatmaya çalışmış; O da bu ihtiyarın şeytan olduğunu anlayınca O'nu üç kere taşlamıştır.² Bazı rivayetlere göre ise şeytan Hz. İsmail'i aldatmaya çalışırken, Hz. İbrahim, oğlu İsmail'e O'nun şeytan olduğunu ve O'nu taşlamasını emretmiş, İsmail de bugün cemrelerin bulunduğu yerlerde üç kez şeytanı taşıyıp kovmuştur.³ Rivayetler şeytanı kimin taşıdığı konusunda ihtilafli olmakla beraber, hadisenin Hz. İbrahim zamanında geçtiği hususunda müttefiktir. Cahiliye devrinde remyü'l- cimârın bilinmesi ve bunun sonradan uydurulmuş bir şey olduğu hakkında İslâmî kaynaklarda herhangi bir şey nakledilmeyip, bilakis Hz. İbrahim zamanından kalma bir adet olduğu hususunda muhtelif rivayetlerin bulunması, remyü'l- cimârın Hz. İbrahim'in dininden kalma bir ibadet usûlü olduğunu gösterir.

Cahiliye devrinde Nefr (dönüş) günü cemreleri taşıma usûlü şöyle cereyan ederdi: Taş atma hususunda acele eden kimseler Sûfe'ye gelirler "Kalk, taşla ki, biz de seninle birlikte taşlayalım" derlerdi. O da "Hayır, Vallahi güneş batıya meyletmedikçe olmaz" derdi. Acele edenler, Sûfe'yi sıkıştırmalarına rağmen, Sûfe güneş batıya meyletmedikçe cemreleri taşlamaktan kaçınır, nihayet güneş batıya meyledince, kalkar cemreyi taşlar, halk da onunla beraber cemreyi taşlardı.⁴ Yani cahiliye devrinde Sûfe'den bir görevli cemreyi taşlamadıkça, hiç kimse cemreyi taşıyamazdı. Görevli ilk taşı atınca, halk da taşlamasını yapardı. Taşlama âdeti de Hz. İbrahim zamanından kalmış bir âdetti. İslâm bu âdeti haccın önemli esaslarından biri olarak kabul etmiştir.

6. Haceru'l-Esved'i İstilâm ve Tavâf

Yukarıda geçtiği üzere Haceru'l- Esved, Hz. Adem'in inşa ettiği

¹ İbn İshâk, *Sire*, 78: Taberî, *Tarih*, I, 274-276.

² Hirevî, *Meâricü'n- Nübüvve*, 175.

³ Kazancı, *Peygamberler Tarihi*, I, 229.

⁴ İbn Hişâm, *Sire*, I, 126: Taberî, *Tarih*, II, 257.

Kâbe'de vardı. Nuh tufanı neticesinde Kâbe yıkılmış, Haceru'l-Esved ise Ebû Kubeys dağında kalmıştı. Hz. İbrahim Kâbe'yi inşa ederken tavafın başlangıç yerini işaret etmek üzere güzel bir taş isteyince, Hz. İsmail Ebû Kubeys dağındaki bu taşı bulup getirmişti. İbn İshâk'ın rivayetine göre Hz. Adem Cennet'ten çıkarılırken, bu taş kendisine verilmişti. Ve O, bu taşla aydınlanıyordu.¹

İslâm Ansiklopedisi'nde "Tavaf" maddesini yazan Buhl, tavafın İranlılar, Hindular, Budistler, Romalılar ve diğer milletlerde de mevcut olduğunu ve mazisinin çok eski bir zamana kadar çıktığını söylemektedir.² Bu da tavafın dini ve evrensel bir boyutu olduğunu göstermektedir. Buhl, Kâbe etrafındaki tavafın Hz. İbrahim'den kalma olduğunu ifade eder.³ Kur'an naslarına göre de bunda bir şüphe yoktur.⁴ Ancak Kâbe'nin Hz. Adem zamanında inşa edildiğine dair rivayetlerle, diğer dinlerdeki tavaf adeti, tavafın Hz. Adem'e kadar uzadığını göstermektedir. Nitekim Taberî, tavafın, Hz. Adem'in yaptığı ilk hacdan kaldığını ifade etmektedir.⁵ Bu nedenle Haceru'l-Esved'in selamlanması ve Kâbe'nin tavaf edilmesi hususu, müşriklerden kalma bir âdet olmayıp, Hz. Adem dininden kalma ibadet şekillerinden oldukları açıktır.

Cahiliye devrinde Araplar Kâbe'yi tavaf etmek istedikleri zaman, önce Kâbe'nin yakınında bulunan İsfâ adlı putu istilâm etmekle tavafa başlarlar, Nâile adlı putu istilâm etmekle de tavafı bitirirlerdi. Mekke fethedilince, diğer putlar gibi, İsfâ ve Nâile putları da parçalanmış ve cahiliye devrindeki tavafla ilgili uygulama ibtal edilmiştir.⁶ Bunun dışında İslâm, İbrahim dininde olmayan tavafla ilgili diğer bazı cahiliye devri uygulamalarını da ibtal etmiştir.

7. Sa'y

Sa'y, Safâ ve Merve tepeleri arasında Safâ'dan başlamak üzere, dört gidiş ve üç dönüşten ibaret hızlıca yürüyüşten ibaret olup,

¹ İbn İshâk, *Sire*, 74.

² Buhl, "Tavaf" Mad. *İslâm Ansiklopedisi*, XII, 1.65.

³ Buhl, "Tavaf" Mad. *İslâm Ansiklopedisi*, XII, 1.65.

⁴ Bkz: Bakara 2 125.

⁵ Taberî, *Tarih*, I, 123.

⁶ Ezrâkî, *Ahbârü Mekke*, I, 120.

İslâm'da haccın en önemli vaciplerinden biridir. Ezrâkî, sa'yin Hz. İbrahim devrinden kalma olduğunu ifade etmektedir.¹ Cahiliye devrinde de sa'y âdeti vardı. Ancak cahiliye devrinde Amr b. Luhayy, Safâ ve Merve tepelerine biri kadın diğeri erkek şeklinde olan İsâf ve Nâile putlarını dikirmiş bulunuyordu. O'ndan sonra hac ve umre yapanlar, bunları ta'zîmen meshederlerdi.²

Kur'an'a göre "Safâ ve Merve, Allah'ın nişanelerinden"³ olup bu ikisini tavaf etmekte herhangi bir sakınca yoktur.

Sa'y'in cahiliye devrinde bulunması bunun Hz. İbrahim devrinden kalma bir âdet olduğunu gösterir. Ancak cahiliye devri Arapları bu âdet üzerinde bazı tasarruflarda bulunmuşlar ve onu aslı şeklinden çıkarmışlardı. İslâm bu tür uygulamaları ibtal etmiş ve sa'yi Hz. İbrahim zamanındaki şekliyle kabul etmiştir. İslâm'ın sa'ye ilave ettiği tek şey, sa'yin sünnetleri arasında yer alan hervele'dir.⁴

Kanaatimize göre sa'y, Hz. İbrahim devrinden kalan ve oğlu İsmail'i su bulmak için Safâ ve Merve arasında koşuşturan Hz. Hacer'i temsil eden bir ibadet şeklidir. Hz. İbrahim, birinci eşi Sâre'nin isteği üzerine, ikinci eşi Hacer ve oğlu İsmail'i alarak Mekke vadisine bırakmıştı. Yanlarında azık ve suyu tükenen Hacer su aramak için önce Safâ tepesine çıkmış, oradan Merve tepesine yürümüş ve bu iki tepe arasını dört gidiş üç dönüş olmak üzere yedi kez katetmişti. Nihayet bu çaresiz insana Cebrail görünmüş, ayakları veya kanadıyla Zemzem kuyusunu açarak gitmiştir.⁵ Hz. Hacer'in Rabbinden yardım isteyerek iki tepe arasında koşuşturması ise hac ibadetinde önemli bir esas olarak kalmıştır.

8. Traş Olmak Suretiyle İhramdan Çıkmak

Medineliler cahiliye devrinde İsâf ve Nâile putlarını ziyaret etmek istedikleri zaman telbiye getirerek ihrama girerler, Safa ve

¹ Ezrâkî, *Ahbârü Mekke*, I, 40.

² İbn Habîb, *K. el-Muhabber*, 311; Olgun, *İslâm'da İbadet Tarihi*, 281.

³ Bakara 2:158.

⁴ Hervele, erkeklerin Safâ ve Merve tepelerinin ortasındaki vadide, bugün için iki yeşil direk ile işaretlenen yerde koşarak yürümeleridir.

⁵ Bkz. Kazancı, *Peygamberler Tarihi*, I, 217-220.

Merve arasında sa'y ettikten sonra traş olup ihramdan çıkarlardı.¹ Medîneli Evs ve Hazreç kabileleri hac için Mekke'ye geldiklerinde Arafat'ta herkesle beraber vakfe'ye dururlar, sonra Kâbe'yi tavâf ederler, daha sonra Menât'ı ziyaret ederler, başlarını bu putun yanında traş ederlerdi.² Traş olmak suretiyle ihramdan çıkma usulü büyük ihtimalle Hz. İbrahim'den kalma bu uygulamadır.

Hz. Peygamber de saçları tamamen tıraş etmek (halk) veya kısaltmak (taksir) suretiyle ihramdan çıkılabileceğini ifade etmiştir.³

9. Hac Kurbanı

Allah Teâlâya yaklaşmak için kurban niyetiyle kesilen hususî hayvana Kurban denir. Kurban bayramında Allah rızası için kesilen kurbanı "udhiyye"; hac kurbanına ise "hedy" denir. Hedy, harem bölgesinde hacla ilgili olarak kesilen kurbandır.

Tarih boyunca insanlar Allah'a yakın olmak maksadıyla çeşitli şekillerde kurban takdim etmişlerdir. İlk kurban Hz. Adem'in iki oğlu Hâbil ile Kabil'in kurbanlarıdır. Kur'ân-ı Kerîm isim verilmeden bu olaydan söz eder.⁴ Bu iki kardeşten Hâbil koç kesmiş, Kâbil ise ekin sunmuştu. Kurbanının kabul edilmemesi sebebiyle Kâbil, kardeşi Hâbil'i kıskanmış ve onu öldürmüştü.⁵

Kur'ân-ı Kerîm'de gördüğü bir rüya üzerine Hz. İbrahim'in isim verilmeksizin⁶ oğlu İsmail'i kurban etmeye çalışması olayından müteaddit yerlerde bahsedilir.⁷ Tevrât'a göre ise Hz. İbrahim'in kurban etmek istediği oğlu, Hz. İshâk'tır.⁸

İslâmî kaynaklara göre Hz. İbrahim'in kurban etmek istediği oğul, Hz. İsmail'dir ve şu hususlar bunu doğrulamaktadır:

¹ Müslim, *Hac*, 259.

² İbnü'l-Kelbî, *K.el-Esnâm*, s. 10.

³ Buhârî, *Hac*, 131, *İlim*, 23, 46. *Eymân* 15; Müslim, *Hac*, 327; Muvatta', *Hac*, 189, 242; Tirmizî, *Hac*, 76, Ebû Dâvûd, *Menâsik*, 80; İbn Mâce, *Menâsik*, 74.

⁴ Mâide, 5/27.

⁵ Suyûti - Mahallî, *Tefsîru Celâleyn*, I.132.

⁶ Bkz: Meryem, 19/54.

⁷ Bkz: Saffât, 37/100-111; İbrahim, 14/39.

⁸ Tevrât, *Tekvin*, 22/1-9.

a. Kur'ân-ı Kerîm'de kurban edilmek istenen oğuldan yani Hz. İsmail'den bahsedildikten hemen sonra, Hz. İbrahim, Hz. İshâk ile müjdelenmiştir.¹ Buna göre Hz. İshâk'ın doğumu, Hz. İsmail'in kurban edilme olayının hemen akabinde gerçekleşmiş bulunmaktadır. Tevrat'taki bilgiler de bunu doğrulamaktadır. Hz. İshak doğduğu zaman, Hz. İsmail 14 yaşında,² baba İbrahim ise 100 yaşında³ bulunuyordu. Bundan bir sene önce baba İbrahim 99, oğul İsmail ise 13 yaşında iken aynı günde sünnet olmuşlardı.⁴ Sünnetten bir sene sonra ise kurban olayı gerçekleşmiş ve arkasından da Hz. İshâk doğmuştur.

b. Kur'ân-ı Kerîm'de Hz. İsmâil şöyle anılır: "Kitab'da İsmail'i de an. Çünkü O, va'dinde duran (bir kişiydi), resûl ve nebî idi."⁵ Bu âyette Hz. İsmail'den "va'dinde duran" sıfatıyla bahsedilmektedir. O'nun bu sıfatı, babası İbrahim'in kendisini kurban etmek istemesi üzerine şöyle demesinden kaynaklanmaktadır: "Babacığım, sana emredileni yap. İnşallah, beni sabredenlerden bulacaksın."⁶

c. Tevrât'ta kurban edilmesinden bahsedilen oğul, Hz. İbrahim'in "biricik oğlu"dur.⁷ Buna göre kurban edilmek istenen oğul ilk oğuldur. Çünkü biricik oğul, ilk oğuldur. Hem Tevrât'a, hem de İslâmî kaynaklara göre ilk oğul, Hz. İsmail'dir.

d. Bazı rivayetlere göre Hz. Peygamber (sav) kendisini "Ben iki kurbanlık zatın oğluyum (Ene'bnü'z- Zebîhayn)" şeklinde takdim etmiş ve kendisine "Ey iki kurbanlığın oğlu" diye hitap edilmesine ses çıkarmamıştır.⁸ Burada iki kurbanlıktan birisi büyük dedesi İsmail, diğeri ise babası Abdullah'tır.

e. Bir rivayete göre Hz. Peygamber "Gerçekten kurbanlık İsmail'dir"⁹ buyurmuşlardır.

¹ Bkz: Saffât, 37/ 112-113.

² Tevrât, *Tekvin*, 17/ 24-25.

³ Tevrât, *Tekvin*, 21/ 5.

⁴ Tevrât, *Tekvin*, 22/ 25-26.

⁵ Meryem, 19/54.

⁶ Saffât, 37/ 102.

⁷ Tevrat, *Tekvin*, 22/ 10-13.

⁸ Taberî, *Câmiu'l- Beyân*, XXIII, 85; Ali Osman Ateş, *Asr-ı Saadette Dinler ve Gelenekler*, II, 215.

⁹ Kurtubî, *el-Câmi'*, XV, 100-101; Ateş, *Asr-ı Saadette Dinler*, II, 215.

f. Rivayete göre Hz. İsmail'in yerine kurban edilmek üzere gönderilen koçun boynuzları Haccâc zamanına kadar Kâbe'de asılı bulunuyordu. Haccâc ile Abdullah b. Zübeyr'in savaşı sırasında Kâbe ile beraber bunlar da yanmıştır. Buna göre kurban edilmek istenen zat, Hz. İshâk değil, Hz. İsmail olmalıdır. Çünkü Hz. İshâk Mekke'de bulunmuyordu.¹

Cahiliye devrinde hac zamanında kurban kesmek Arapların bir adeti idi. Ancak onlar Kurbanlarını Mina'da değil, Kâbe civarında keserlerdi. Kestikleri kurbanların kanlarını da Kâbe'nin duvarlarına sürerler, etlerini parçalar halinde taşların üzerine koyarlar ve "Allah için kestığımız şeyden vahşi hayvanlar ve kuşlar yeyinceye kadar bize bir şey yemek helal olmaz" derlerdi.²

Taberî'ye göre Hz. İbrahim Aleyhisselam kurbanının Mina'da keserdi. "Sonra da sana 'doğru yola yönelerek (hanîfen) İbrahim'in dinine uy! O müşriklerden değildi' diye vahyettik"³ âyeti de buna işaret etmektedir.⁴ Yukarıda geçen "Meşâiriniz üzere olun" hadisinin de Taberî'yi desteklediğini söyleyebiliriz.

Muhammed Hamidullah'ın değerlendirmesine göre ise, muhtemelen Hz. İbrahim (a.s) zamanında kurbanlar cahiliye Araplarının yaptığı gibi Kâbe civarında kesiliyordu. Ancak Hz. Peygamber (sav) bu uygulamayı hijyen açısından sakıncalı gördüğü için değiştirmiş, kurbanlar Mekke dışında Mina'da kesilmeye başlanmıştır.⁵

Hz. Peygamber (sav) cemretü'l-Akabe'ye gelip taşlarını attıktan sonra Mina'da konakladığı yere gelmiş ve kurbanını burada kesmiştir.⁶ İslâm'a göre hac kurbanlarının harem bölgesinde kesilmeleri gerekmektedir.

¹ Çantay, *Kur'ân-ı Kerim Meâli*, II, 801.

² İbn İshâk, *Sîre*, 78.

³ Nahl, 16/123.

⁴ Taberî, *Cümü'l-Beyân*, I, 262.

⁵ Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, II, 902.

⁶ Buhârî, *Vudû'*, 33; Müslim, *Hac*, 323; Tirmizî, *Hac*, 73; Ebû Dâvûd, *Menâsik*, 79.

SONUÇ

1. Bütün ilâhî dinlerde iman esasları aynı olduğu gibi, genel olarak ibadet ve ahlâk esasları da aynıdır. Dolayısıyla bütün ilâhî dinlerde namaz, oruç, zekât ve hac gibi ibadetler var olagelmıştır. Buhl'un İranlılar, Hindular, Budistler, Romalılar ve diğer milletler arasında tavafın bilindiği şeklindeki ifadesi de bunu göstermektedir. İslâm'ın beş temel esasından biri olan hac da, sadece İslâm dinine mahsus bir ibadet olmayıp, temelleri Hz. Adem'e kadar uzanmaktadır. Ancak hac menâsikinin genellikle Hz. İbrahim dininden kalma olduğunu söylemek mümkündür. İslâmiyet, hac ibadetiyle ilgili olarak Hz. İbrahim'den intikal edip de cahiliye devri Araplarının dejenere ettiği bazı hususları aslına irca etmiş, ayrıca bu ibadete kudüm tavafı, remel, ıztuba, hervele, vedâ tavafı (tavaf-ı sader) gibi bazı ilavelerde bulunmuştur.

2. Hz. İbrahim'in "Hanîf" ve "Müslim" bir peygamber olması, İslâm örfünde "ceddül-enbiyâ" (Peygamberlerin babası), Tevrat'ta ise "milletlerin babası" olarak bilinmesi, kendi neslinden zamanının insanlarına Cenâb-ı Allah tarafından "önder"lerin gönderilecek olması ve Hz. Muhammed'in (sav) de O'nun neslinden gelmiş bulunması, kendisinden sonra gelecek olan milletlere, kendi neslinden gelen peygamberlerin getireceği dinlerde, kendisinin getirdiği dinin umumî esaslarının bulunmasını gerekir. Hac ibadetinde bu özellik daha çok dikkat çekmektedir. Hac menâsikinden ihrama girme ve ihramdan çıkma, telbiye, Arafat'ta vakfe, Müzdelife vakfesi, Mina'da cemreleri taşlama, kurban, Hacerü'l-Esved'i istilâm, tavaf ve sa'y gibi usuller Hz.İbrahim dininde, İslâm'daki hacda olduğu şekliyle vardı.

3. Şu andaki Kâbe'nin tarihé olarak bilinen ilk bânisi Hz. İbrahim'dir. Hac'da kurban kesme, remyü'l-cemerât ve sa'y gibi önemli menâsikın temelini teşkil eden hadiseler de O'nun zamanında gerçekleşmiştir. İslâm'da genel olarak sünnet seviyesinde sayılan bazı hususlar istisnâ edilirse, Hz. İbrahim dininde hac, tamamiyle İslam'da uygulandığı şekliyle vardı.

4. Hac, oluşumu itibariyle tarihî bir ibadet olduğu gibi, gayesi itibariyle de insana tarihin en önemli kesitlerini sembolik olarak yeniden yaşatmayı amaçlayan bir ibadettir. Çünkü hac, insanın ibadet şuuru içerisinde Hz. Adem'i, Hz. Havvâ'yı, Hz. İbrahim'i, Hz.

İsmail'i, Hz. Hâcer'i ve Hz. Muhammed (sav)'i temsil etmesi, bu anlamda âdeta tarihi en önemli kesitleriyle yeniden yaşaması anlamına gelmektedir. Hacda merkez, Hz. İbrahim ve O'nun zamanında yaşanan hadiselerdir. O, Nemrud, Firavun ve Şeytan'la çok mücadele etmişti. Eşleri Sâre ve Hacer, oğlu İsmail, hattâ malı ve mülkü konusunda çok ağır imtihanlara tabi tutulmuştu. Hz. İbrahim bütün bu sınavları kazandı ve şer güçlerin tamamı karşısında muzaffer oldu, galibiyetini ilan etti. Bu anlamda hac, düşmanlara karşı galebe ve zaferi, imtihanlar karşısında başarı ve muvaffkiyeti, Cenâb-ı Allah karşısında kulluğu ve ubûdiyeti temsil eder.

KAYNAKLAR

Ahmed Naim-Kâmil Miras, *Tecrid-i Sarih Tercemesi*, Ankara,1980.

*Ateş, Ali Osman., *Asr-ı Saadette Dinler ve Gelenekler* (Bütün Yönleriyle Asr-ı Saadet'te İslâm adlı eser içinde) c.II, İstanbul, 1994.

Bilmen, Ömer Nasuhi, *Büyük İslâm İlmihali*, İstanbul,1964.

Buhâri, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil, *el-Câmiu's-Sahîh*, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1981.

Buhl, Fr., "Tavaf" Md. İslam Ansiklopedisi, M.E.B.Yay, c.XII, İstanbul, 1988.

Canan, İbrahim, *Kütüb-i Sitte Muhtasarı Tercüme ve Şerhi*, Ankara,1989.

Ceylâni, Abdülkadir, *Gunyetü't-Tâlibîn*, (Trc: A.Faruk Meyan), İstanbul,1979.

Çantay, Hasan Basri, *Kur'ân-ı Hakîm ve Meâl-i Kerîm*, İstanbul, 1962.

Draz, Muhammed Abdullah, *Kur'an'ın Anlaşılmasına Doğru*, (Terc:Salih Akdemir), Ankara,1983.

Ezrâkî, Ebu'l-Velîd Muhammed b. Abdillâh, *Ahbâru Mekke ve Mâ Cae fihâ mine'l-Asâr*, (Tah: Rüşdî es-Sâlih Melhas), Mekke,1399 h.

Gazalî, Hüccetü'l- İslâm Muhammed, *İhyâu Ulûmi'd-Dîn*, (Trc: Ahmed Davudoğlu), Bedir Yay, İstanbul.

Hamîdullah, Muhammed, *İslâm Peygamberi*, (Trc. Sahlih Tuğ), 4. Baskı, İstanbul, 1980.

Hirevî, Muînüddîn Muhammed Emin Hirevî, *Meâricü'n-Nühûve* (Altıparmak Peygamberler Tarihi), (Trc:Muhammed b. Muhammed Efendi), 9. Baskı, İstanbul,1986.

İbn Habîb, Ebû Ca'fer Muhammed, *K. el-Muhabber*, Beyrut, trs.

İbn Hişam. Ebû Muhammed Abdülmelik. *es-Siretü'n-*

Nebeviyye, (Tah: Mustafa es-Sakka- İbrahim · Ebyarî. Abdilhâfız Şelebî), Beyrut, 1391 h.

İbh İshâk, Muhammed, *es-Siretü'n-Nebeviyye*, (Tah: Muhammed Hamidullah), Konya, 1981.

İbnü'l-Kelbî, Ebu'l-Münzir Hişâm b. Muhammed, *Kel-Esnâm* (Trc: Beyza Düşüngel, Putlar Kitabı, Metin ve tercüme), Ankara, 1961.

İbn Kesîr, İmâdüddîn Ebu'l-Fidâ İsmail b. Ömer, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, Mısır, 1348.

_____, *Hadislerle Kur'ân-ı Kerim Tefsiri* (Tefsîru'l-Kur'ân'î-l-Azîm). (Trc: Bekir Karlığa; Bedrettin Çetiner), İstanbul, 1984-1987.

Kazancı, Ahmed Lütfî, *Peygamberler Tarihi*, İstanbul, 1997.

Kitab-ı Mukaddes. Eski ve Yeni Ahit, İstanbul, 1949.

Köksal, M. Asım, *İslam Tarihi (Mekke Devri. II. Muhammed ve İslamiyet)*, İstanbul, 1980.

Kurtubî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed el-Ensârî, *el-Câmiu li Ahkâmî'l-Kur'ân*, Mısır, 1950.

Mâlik b. Enes, *el-Muvatta'*, (Nşr: M. Fuad Abdülbâkî), Kahire, 1951

Müslim, Ebu'l- Hüseyin Müslim el-Haccâc b. Müslim el-Kuraşî, *el-Câmiu's-Sahih*, (Tah: M. Fuad Abdülbâkî), Çağrı Yay, İstanbul, 1981,

Olgun, Tahir *Müslümanlıkta İbadet Tarihi*, Ankara, 1998.

es-Suyutî, Celalüddîn Adurrahman, *Tefsîru Celâleyn*, Mısır, 1966.

et-Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr, *Câmiu'l-Beyân an Te'vil-i Âyi'l-Ku'rân*, 2. Baskı, Mısır, 1954.

_____, *Tarihü'l-Ümem ve'l-Mulûk*, (Tah: M. Ebu'l-Fadl İbrahim), Beyrut, 1967.

Yazır, Elmalılı Muhammed Hamdi, *Hak Dini Kur'an Dili*, İstanbul, trs